

הרב בראון דסברג

עגלה ערופה - אחריות הזקנים**הקדמה**

- א. הפרשיה ומיקומה
- ב. אחריות הזקנים - שילוחו של הנרצח
- ג. מעשי הזקנים - כדי ללכוד את הרוצח
- ד. עגלה ערופה - כ'קרבן' הנעשה בחוץ
- ה. פסוק ומשנה דו משמעיים
- ו. עריפת העגלה - מעשה חינוכי

סיכום

הקדמה

מרתק הוא העיסוק בפרשיות קצרות במילים, אך בעלות משמעויות מרחיקות לכת, שאלות העולות מהן, פרשנויות המתלוות אליהן ועמקים אליהם ניתן להגיע בעקבות עיון בהן. כזו היא פרשת "עגלה ערופה" המופיעה בסוף פרשת 'שופטים' (דברים כא א-ט). פרשה זו, הינה בעלת סממנים ייחודיים במשפט ובחוק העבריים. במסגרת המצומצמת של מאמרנו לא נעסוק במכלול המוטיבים הייחודיים של פרשה זו, אלא נעסוק בשאלה המרכזית ש"זועקת" מתוך הפרשה, שאלת אחריותם של זקני העיר לאירוע שהתרחש. מתוך עיון בשאלה זו, נוכל לעמוד גם על מסרים שונים שעולים מהפרשה ומדיניה. מסרים אלו ייגעו ברמות השונות של החיים ובמעגלים מתפתחים של החברה המתוקנת. דווקא פרשה זו, שנראית כאילו עוסקת בשאלות שחלפו מן העולם בו אנו חיים, ושייכות לעידן אחר בהיסטוריה האנושית, מעלה שאלות מוסריות וחברתיות הרלוונטיות גם היום, כאשר נכנסים לעומק הסוגיה.

מעניין היה לראות במהלך איסוף החומרים, שינויי גרסאות 'תמימים' לכאורה שהובילו לשוני מהותי ועמוק, שאף הצליח להפוך את הקערה על פיה ולהביא להבנות חדשות. במהלך העבודה נביא פרשנים מרכזיים שהתייחסו לפרשייה. בסיכום נתייחס לזוויות השונות שהעלו הפרשנים, וכיצד אנו תפשנו את הקשר בין נקודת מבטו של כל פרשן (כפי שאנו מבינים אותה) לבין התובנות שאותן הביא לתוך הפרשייה שבה אנו עוסקים.

א. הפרשיה ומיקומה

"כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלוקיך נתן לך לרשתה נפל בשדה לא נודע מי הכהו. ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל. והיה העיר הקרבה אל החלל ולקחו זקני העיר ההוא עגלת בקר אשר לא עבד בה אשר לא משכה בעל. והרידו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע וערפו שם את העגלה בנחל. ונגשו הכהנים בני לוי כי בס בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשם ה' ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. וכל זקני העיר ההוא הקרבים אל החלל ירחצו את ידיהם על העגלה הערופה בנחל. וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו. כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם

הדם. ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה' (דברים כא א-ט).

פרשה זו ממוקמת בסוף פרשת שופטים, בפרשה זו מפורטים הדינים של רשויות השלטון היהודיים: 'שופטי' [ר'שוטר'] (פרק טז פסוק יח - פרק יז פסוק יג), 'מלך' (פרק יז פסוקים יד עד כ), 'כהנים ולוויים' (פרק יח פסוקים א עד ח), ו'ינביאים' (פרק יח פסוקים ט עד כב). אחר כך מפורטים דינים השייכים לכלל הציבור ולא ליחידים: הבדלת ערי מקלט ודיני רוצחים (פרק יט פסוקים א עד כא), ודיני מלחמה (פרק כ פסוקים א עד כ). בנקודה זו מגיעה פרשתנו, ולאחריה שוב חוזרים דיני היחיד שבפרשת 'כי תצא'. המיקום של פרשתנו רומז לנו על מהותה של פרשה זו: היא שייכת לתחום המוסד השלטוני המכונה: 'זקני העיר', וכן לאותן מצוות השייכות לתחום האחריות הציבורית. מאידך, אפשר לקשר פרשה זו לפרשיות שאחריה, ולדון על מעשי הזקנים כעל מעשי יחידים, כמו פרשיות 'אשת יפת תואר', 'האהובה והשנואה' או 'בן סורר ומורה'. להלן נראה שהמתח הזה מתבטא בפרשנויות השונות באשר לאחריות הזקנים.

ב. אחריות הזקנים - שילוחו של הנרצח

השאלה המרכזית בפרשיית 'עגלה ערופה' היא ממה נובעת האחריות של זקני העיר על הרצח שהתבצע מחוץ לעיר? שאלה זו מחריפה לאור אמירתם של הזקנים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועיינינו לא ראו". נראה שבאמירה זו הם עונים על האשמה מוסווית שמופנית כלפיהם.

שאלה זו כבר מופיעה ברש"י על פרשתנו, ע"פ המשנה (סוטה מה):

"זקני אותה העיר רוחצין את ידיהן במים במקום עריפה של עגלה, ואומרים: ידינו לא שפכה את הדם הזה ועיינינו לא ראו. וכי על דעתינו עלתה שזקני ב"ד שופכי דמים הן?"

תשובתה המפורסמת של המשנה היא:

"אלא, שלא בא על ידינו ופטרנוהו (בלא מזון), ולא ראינוהו והנחנוהו (בלא לוייה)¹".

שאלה ותשובה אלו מופיעות גם כן בברייתא (שם מו):

"ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועיינינו לא ראו. וכי על לבנו עלתה שב"ד שופכין דמים? אלא לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה".

אגב, ברייתא זו תמוהה ביותר, שכן נראה לכאורה שהיא אומרת את אותם דברים במדויק שאומרת המשנה, אם כן מה מחדשת לנו הברייתא? בהמשך נעמוד על ההבדל בין המשנה לברייתא, ונראה שהן אומרות דברים שונים בתכלית.

על פירוש המשנה, הברייתא ורש"י ניתן להקשות מספר קושיות, כגון:

למה הזקנים מצהירים שהם לא שלחו אדם ללא מזון? מה הקשר בין הרצחו של החלל לבין הצטיידותו במזון? (אמנם רש"י עונה על כך, שמכיוון שלא היה לו מזון, הוא נאלץ ללסטם את הבריות, ונרצח בעקבות זאת. אולם, ע"פ פירוש זה, אחריותם של הזקנים עקיפה ביותר).

¹ הסוגריים במקור

זקני הסנהדרין שבירושלים מודדים מהי העיר הקרובה לחלל. אם כל מטרת המדידה היא לבדוק מהיכן יצא החלל, החקירה הייתה צריכה להתמקד בכיוון אחר (כגון: עקבותיו או חפציו של החלל), שכן קירבתו לעיר לא מעידה שמשם הוא יצא, שהרי כל אדם שהולך מעיר אחת לשנייה יעבור בכל הדרך שבניהם, ומבחינה סטטיסטית הוא יכול להיות קרוב לנקודת המוצא או לנקודת הסיום באותה מידה. יתרה מזאת, ע"פ הפסוקים "לא נודע מי הכהו" מסתבר שזהותו של הרוצח נעלמה, אולם ייתכן שזהותו של החלל ידועה לנו, ואע"פ שאנו יודעים שהוא תושב עיר אחת, בכל זאת העיר הקרובה למקום הירצחו תביא את העגלה.

הקושיא האחרונה קשה במיוחד לאור זאת שמטריחים את זקני הסנהדרין (ע"פ הפסוק: "ויצאו זקניך ושפטיך") למדוד מהי העיר הקרובה, מעשה שלכאורה אינו רלוונטי, כאמור. כנראה שקושיה זו הטרידה את האבן עזרא (דברים כא ז) שנותן הסבר רוחני² ולא הסבר ריאליסטי לכך שהעיר הקרובה לחלל תביא את העגלה:

"ועינינו לא ראו. ויתכן שהשם צוה לעשות כן העיר הקרובה כי לולי שעשו עבירה כדומה לה לא נזדמן להם שיהרג אדם קרוב מהם ומחשבות השם עמקו וגבהו לאין קץ אצלנו".

כלומר, הקב"ה סובב את הדברים, כך שהחלל ימצא קרוב לעיר החוטאת.

ג. מעשי הזקנים - כדי ללכוד את הרוצח

הרמב"ם, שכדרכו מחפש הסבר רציונאלי, מסביר את העניין אחרת. הוא כותב במורה הנבוכים (חלק שלישי פרק מ) שקירבת מעשה הרצח לעיר איננו מורה על מוצאו המשוער של הנרצח, אלא על מוצאו המשוער של הרוצח:

"עגלה ערופה תועלתה מבוארת, כי המביא אותה היא העיר הקרובה אל החלל ועל הרוב ההורג הוא ממנה".

קרבת הרוצח למקום הרצח הגיונית ביותר, שכן אין סיבה לחשוב שהרוצח עבר את כל הדרך בין שתי הערים, שהרי המטרה שלו הייתה להגיע אל הנרצח (לשם שוד או כל סיבה אחרת), ולכן סטטיסטית, יותר הגיוני שהוא ימצא קרוב לעיר מוצאו. כמו כן פושעים רבים יחפשו מקלט קרוב באזור מגוריהם, ולכן סביר שהרצח התבצע קרוב לעירו של הרוצח.

מכיוון שאיננו מדברים על עיר מוצאו של הנרצח, כמובן שהרצח לא קרה באשמת הזקנים, ולכן הרמב"ם (שם) מוסיף:

² גם רבינו בחיי כתב הסברים רוחניים-מיסטיים לכל הפרשה כגון: "אם היו ישראל שבאותו הדור זכאין, היתה העגלה הולכת עד בית הרוצח והורגים אותו שם, וזהו ויכפר להם הדם' כלומר מתגלה להם הרוצח", וכן "ושמעתי כי בנבלת גוף העגלה נעשת תולעת בדרך הטבע, שהולך והורג הרוצח באשר הוא שם... והיא מנפלאות סתרי הטבע".
אולי המקור של רבינו בחיי הם דברי תרגום (המיוחס ל) יונתן (דברים כא ח): "פְּהִינְא יִמְרוּן פְּפֵר לְעַמְדָּא יִשְׂרָאֵל דְּפִרְקָתָא יְיָ וְלֹא תִשְׁנִי חוּבַת אָדָם זְכָאֵי בְּגוּ עַמְדָּא יִשְׂרָאֵל וְגַלִּי מִן קְטָלִיָּה וְיִתְפַּר לְהוֹן עַל דְּמָא וּמִן יַד נְפִקִין נְחִיל דְּמוֹרְנִין מְגוּ פִרְתָּא דְּעַגְלָתָא נְגִדִין וְאַזְלִין עַד אֲתִרָא דְּקְטוּלָא תַפְּסוּן וְסִלְקִין עֲלוּי וְאַחְדִּין בֵּי דִינָא יְתִיָּה וְדִינִין יְתִיָּה". אם כי ישנם הבדלים בין פירוש רבינו בחיי ובין תרגום יונתן.

פירושים אלו מתיישבים יותר עם דעת הרמב"ם לקמן, שסובר שמטרת מעשה העגלה הוא לחשוף את הרוצח.

אנו לא נרחיב בכיוון המיסטי, שכן מטרת עבודתנו היא להתמקד באחריות הזקנים עצמם.

"וזקני העיר ההיא מעידים עליהם שהם לא התרשלו בתיקון הדרכים ובשמירתם ולתייר כל שואל דרך, כמו שבא הפירוש בדברי רז"ל, ולא נהרג זה מפני ששכחנו התקונים הכוללים ואנחנו לא נדע מי הרגו".³

ואז כותב הרמב"ם את הסיבה לכך שהזקנים מביאים את העגלה:

"ואי אפשר על הרוב עם החקירה ויציאת הזקנים העומדים ולקחת העגלה, שלא ירבו דברי בני אדם, ואולי בפרסום הענין יודע ההורג".

כלומר, כל מעשה עגלה ערופה, וכל הדינים המיוחדים שמתבצעים באירוע זה, ונעשים ע"י זקני העיר וזקני הסנהדרין, יצרו רכילויות סביב נושא הרצח, שאולי יתרמו לפענוחו, ולתפיסת הרוצח (מעין 'בשידור חוקר')⁴.

ניתן להקשות שלוש קושיות על הרמב"ם:

1. מפשט הפסוקים נדמה, שמופנית אצבע מאשימה כלפי הזקנים, והזקנים עונים עליה במשפט: "ידינו לא שפכו את הדם הזה". לפי דברי הרמב"ם הזקנים הם רק חוקרי הרצח, ואינם נאשמים כלל.

2. איך הרמב"ם מסביר את המשנה בסוטה שהבאנו לעיל?

3. את השאלה השלישית שואל הרמב"ן (דברים כא, ה-ח):

"והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת, אבל המעשה איננו נרצה בעצמו. והיה ראוי עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה, שיכירו בו רואיו, כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו".⁵

כלומר, פרטי המצווה אינם תואמים את התכלית שאותה הציג הרמב"ם.

אפשר להסביר, שאחריות הזקנים לא מסתכמת בחקירה בלבד, אלא הם כעין רשות מקומית, שצריכה לדאוג שלא יתבצעו מעשי רצח בתחומה. הם צריכים לתקן את הדרכים, לעזור לעוברים ולשבים וגם לחקור מעשי רצח, כפי שכתב הרמב"ם. בית הדין הגדול בירושלים 'מטריח' את עצמו עד אזור הרצח כדי לבצע מדידות, שכן הוא השלטון המרכזי שמוודד את תחומי השיפוט של הרשויות המקומיות. מובן שהאחריות לרצח נופלת על עירו המשוערת של הרוצח, ולא של הנרצח, קרי: העיר הקרובה למקום הרצח.

³ הרמב"ם לא מתעלם מהברייתא הנ"ל ופוסק (הלכות אבל פרק יד הלכה ג): "ובית דין היו מתקנין שלוחין ללוות אדם העובר ממקום למקום ואם נתעצלו בדבר זה מעלה עליהם כאילו שפכו דמים", אך הוא לא קושר חובה זו לחובת עגלה ערופה.

⁴ בכיוון זה פירשו גם ר' יוסף בכור שור, ר' עובדיה ספורנו, ואף רבינו בחיי העיר שזהו הפירוש ע"פ הפשט. כמו כן ספר החינוך כתב שזהו שורש המצווה.

⁵ ריטב"א (בספר הזכרון פרשת שופטים פרק יג) מעיר על קושיית רמב"ן הערה מחקרית: "וכמדומה לי כי נוסחא משובשת נזדמנה לו לרבינו ז"ל (=הרמב"ן. ב.ד.), כי לשון הרב ביהמורה' בערבי אינו כן, אלא: 'ויתחזק הענין בהיות המקום אשר תיערף בו העגלה לא יעבד בו, ולא יזרע לעולם, שבעל השדה יעשה כל תחבולה, ויחקור עד שיוודע ההורג כדי שלא תיערף ולא תיאסר ארצו לעולם'. עד כאן לשון הרב ביהמורה' ז"ל, וכן העתיקו החכם ר' שמואל בן תיבון. ואולי לשון רבינו ז"ל נתפס מהעתקת החריוז, שהוא ידוע ומבואר בכמה מקומות לאין מספר שהיא העתקה משובשת, אין ראוי לעיין בה. ולפי הלשון האמיתית אין מקום לקושיית הרב ז"ל".

בכך תירץ ריטב"א את קושיית רמב"ן לגבי פרט זה של המצווה, אולם הוא לא מתיימר להסביר את כל פרטי המצווה, ועל כך ריטב"א עצמו מעיר "שאין דעת הרב (=רמב"ם. ב.ד.) במצוות לתת טעם לפרטי המצוות כי אם לכלם, כמו שכתב הוא ז"ל (ב"מורה נבוכים" חלק ג פרק כו. ב.ד.)".

מכאן אנו למדים שאכן 'זקני העיר' הינם מוסד שלטוני נוסף (בנוסף למלך, שופט, כהן ונביא דלעיל), ופרשת עגלה ערופה רומזת לנו בדיניה על אחריותם ומעשיהם של חברי מוסד שלטוני זה.

כמו כן אנו לומדים מהפרשה, למי כפופים זקני העיר, וממי הם מקבלים את סמכותם ואת תחום השיפוט שלהם: השלטון המקומי מקבל את כוחו מהשלטון המרכזי, מהסנהדרין אשר בירושלים.

ד. עגלה ערופה - כ'קרבן' הנעשה בחוץ

אחרי הקושיא שהרמב"ן הקשה על הרמב"ם, הוא מציג את גישתו (דברים כא ה-ח):
 "ולפי דעתי, יש בו טעם כענין הקרבנות הנעשים בחוץ, שעיר המשתלח ופרה אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים".

זאת אומרת: ישנם ציווים שונים, כמו שעיר המשתלח ופרה אדומה שדומים לקורבנות בהלכותיהם ובמטרתם, אך אינם קורבנות, שכן הם נשחטים בחוץ⁶ (לגבי כל אחד מהם, ניתן למצוא סיבה מדוע ראוי היה להביא קרבן במקרה זה, ומדוע זה לא מתאפשר, ואכמ"ל). הרמב"ן משייך לרשימה זו גם את העגלה הערופה.
 לענ"ד ההסבר לכך הוא זה:

כאשר מתבצע רצח, העבירה אינה בין אדם לחברו בלבד, כי אם גם בין אדם למקום, שכן צלם אלוקים חולל. לכן ברוב המקומות בתורה, שבהם מוזכר רצח, מוזכרת החובה לכפר על הרצח, ו"כפרה" זו היא כלפי שמים.

הכפרה על הרצח נעשית ע"י הריגת הרוצח, כפי שנאמר בבמדבר (לה לא-ג):

"ולא תקחו כפר לנפש רצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת. ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן. ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו".

בפסוקים אלו מוזכר גם דין ייחודי ותמוה (לכאורה) של 'רוצח בשגגה'. הרוצח בשגגה משתחרר עם מות הכהן הגדול, אולם הכהן הגדול יכול למות חודש אחרי הרצח או חמישים שנה אח"כ, אם כן העונש אינו שוויוני.

ניתן להסביר שעיר המקלט אינה עונש, אלא כפרה. אנו רוצים לכפר על הרצח שנעשה בשגגה מבלי להרוג את הרוצח. לשם כך אנו 'קוברים' את הרוצח בעיר המקלט עד מות הכהן הגדול. מות הכהן הגדול מכפר על עוונות בית ישראל, ולכן כאשר הוא נכנס לקדש הקדשים ביום כפור כדי לכפר על העוונות, הוא לא תמיד יוצא. אולם, כאשר הוא יוצא חי, זוהי שמחה לאומית.

מקור נוסף לכך שלכאורה 'מקריבים' את הרוצח, נמצא בפרשת משפטים (שמות כא יד):
 "ויכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות".

⁶ רש"י הירש מסביר שזוהי הסיבה שהכהנים מגיעים רק לאחר עריפת העגלה, כדי שיהיה ברור כלפי חוץ שאין זה קרבן, שהרי הכהנים לא התעסקו בו. על כך מוסיף הרב איתן שנדרופי (ב'שמעתיני' גליון 150) שזוהי הסיבה שעורפים את העגלה מן העורף ולא מן הצוואר, כדי שיהיה ברור שאין זה קרבן. אפשר גם להוסיף שעצם העובדה שמביאים עגלה מראה שאין זה קרבן, שכן חטאות נקבות הן רק שעירה או כבשה (חטאות יחיד), וחטאת מן הבקר היא רק זכר (פר העלם דבר או פר כהן המשיח), כמובן ששאר הקרבנות הינם רק זכרים.

הפשט הפשוט של פסוק זה הוא, שחובה לקחת את הרוצח ולבצע את דינו, אפילו אם הוא אוהו בקרנות המזבח כיואב בן צרויה. אולם אפשר לפרש גם, שחובה עלינו 'להקריב' את הרוצח כקורבן חטאת על מעשה הרצח, אבל לא נעשה זאת על המזבח, שכן אין ביהדות קורבנות אדם.

בפרשה שלנו, אחרי מעשה הרצח "לא נדע מי הָהוּ", ולכן זקני העיר אינם יכולים לכפר על הרצח ע"י הריגת הרוצח (שכנראה הוא בא מעירם, כדברי הרמב"ם). בשל כך הם מביאים עגלה ערופה "כענין הקרבנות הנעשים בחוץ" במקום להקריב את הרוצח.

ה. פסוק ומשנה דו משמעיים

את הפסוק "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו" הסביר רש"י כמוסב על הנרצח. הזקנים מצהירים שלא שפכו (בגרמא) את דם הנרצח. כמו כן את דברי המשנה: "שלא בא על ידינו ופטרנוהו, ולא ראינוהו והנחנוהו" מסביר רש"י (ע"פ הברייתא) כמוסבים על הנרצח, קרי: לא שלחנו את הנרצח לא אוכל.

אולם אפשר להבין את הפסוק והמשנה אחרת:

אמירתם של הזקנים לא מכוונת כלפי הנרצח, אלא כלפי הרוצח: "ידינו לא שפכו את הדם הזה" (קרי: דמו של הרוצח), "ועינינו לא ראו (את הרוצח)", ומכיוון שאנו לא יכולים לכפר על הרצח בהריגת הרוצח, אנו נאלצים להביא עגלה ערפה. ע"פ פירוש זה, הביטוי "ידינו לא שפכו את הדם הזה" תואם להפליא את הביטוי והדין המוזכרים בבראשית (פרק ט פסוק ו): "שפך דם האדם באדם דמו ישפך", ובהמשך הפסוק מובאת הסיבה הא-לוקית לדין זה "כי בצלם אלהים עשה את האדם". פירוש זה אף מתיישב היטב עם תחילת הפרשיה, כאשר הנעלם הגדול הוא: "לא נודע מי הכהו", ולא שלא נודע מיהו הנרצח.

זוהי גם כוונת המשנה, אם איננו גורסים את המילים שבסוגריים (כשם שאינם מופיעים בכת"י קאופמן ובדפוס ונציה): "שלא בא על ידינו ופטרנוהו, ולא ראינוהו והנחנוהו", קרי: לא שפטנו את הרוצח ופטרנו אותו, ולא ראינו את הרוצח והנחנו אותו.

נמצא שהמשנה מדברת על הרוצח (כדברי הרמב"ם), והברייתא (שגורסת את המילים: לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות ולא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה) מדברת על הנרצח (כדברי רש"י).

כנראה שזוהי גם מחלוקת בין אמוראי א"י ובין אמוראי בבל, כפי שמופיע בירושלמי על משנתנו (סוטה דף מג. פרק ט הלכה ו):

"רבנין דהכא פתרין קרייא בהורג. ורבנין דתמן פתרין קרייא בנהרג.
רבנין דהכא פתרין קרייא בהורג שלא בא על ידינו ופטרנוהו ולא הרגנוהו ולא ראינוהו והנחנוהו ועימעמנו על דינו. ורבנין דתמן פתרין קרייא בנהרג לא בא על ידינו ופטרנוהו בלא הלוייה. ולא ראינוהו והנחנוהו בלא פרנסה".

תרגום והסבר חופשי: הרבנים שכאן (ארץ ישראל) מפרשים את המשנה ("שלא פטרנוהו...") שהיא מדברת על ההורג, לעומת הרבנים ששם (בבל) שמפרשים אותה על הנהרג.

בארץ ישראל מפרשים שלא פטרנו את ההורג בדין ולא הרגנוהו. בבבל מפרשים שלא פטרנו את הנהרג בלא ליווי ובלא מזון.

ו. עריפת העגלה - מעשה חינוכי

בנוסף למצוות "עריפת העגלה בנחל" (מצוה תקל) מונה בעל ספר החינוך מצווה "שלא לעבוד ולזרוע בנחל איתן" (מצוה תקלא). את טעם המצווה הוא מנח כך:

"משרשי המצוה מה שכתבתי בסדר זה במצות עריפת העגלה עשה אחרון שבסדר (מצוה תקל) שענין העריפה לפרסם ענין הרציחה כדי לעורר ההמון על הדבר, ויכניסו יראה בלבם על הדבר הרע הזה. וגם מניעת העבודה והזריעה שם לעולם מן הטעם הזה בעצמו היא לפי הדומה על צד הפשט, **כדי להזכיר לעולם בלב כל עוברי דרך כי על דבר שנרצח איש אחד בדרך נערפה העגלה במקום שהוא ונשאר חרב לעולם, ויניעו לבבם עם זה להרחיק ענין הרציחה מאד.**

בדרך זו הלך גם הרב אליהו לופיאן, וכתב (לב אליהו חלק א):

"מצינו בתורה בפרשת שופטים פרשה של "כי תצא למלחמה על אויבך וגו'", ויש לבאר הטעם כי על ידי המלחמה (במלחמת הרשות) שהורגים אנשים, נעשה זול אצל האדם שפיכות דמים, לכן הפסיקה התורה באמצע בפרשת עגלה ערופה, להורות עד כמה הרעישה תורה עבור נפש אחת מישראל, ויש בזה רק ספק רציחה, כמפורש בפרשה שם, כדי ללמד לאדם דעת, ולהוציא את האכזריות מלבם של בני ישראל".

הסבר מעניין לפרשה זו בכיוון החינוכי הוא הסברו של שמואל פוירשטיין⁷, שמראה כיצד כל הפרשה בנויה על עקרונותיה של ההוראה המתוכנת:

המקרה הראשוני הוא מקרה טראומטי ומלא בסימני שאלה שדורשים התייחסות מצד ההנהגה.

מעשיהם התמוהים ויוצאי הדופן של הזקנים יוצרים עניין ומרתקים את הקהל (כך הוא מסביר את סיבת הדינים התמוהים בפרשה: עריפה, נחל איתן וכו').

גרוי וריתוק הקהל מתעצם אף ע"י אמצעים וורבליים, כאשר הכהנים מכריזים "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו.

אז מוסרים הזקנים לעם את ערכי החינוך שרצו להנחיל להם: "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל ונכפר להם הדם. ואתה תבער הדם הנקי מקרבך כי תעשה הישר בעיני ה'". אלו ערכים של אחריות הדדית, זהירות בעניינים חברתיים וערך חיי האדם.

מטרת כל התהליך היא לקחת אירוע אנונימי, ולהפוך כל אחד מהקהל למשתתף ונוכח, לחלק מהתהליך.

סיכום

ראינו ארבעה כיוונים שונים לפירוש הפרשה, שמסבירים את מעורבותם של זקני העיר בפרשיית רצח שלכאורה אינה קשורה אליהם. המעניין בפירושים אלו, שבאמצעות מקרה שבו הופרעה עבודתם התקינה של הזקנים והתבצע מעשה רצח, יכולים אנו לחשוף את תפקידם של זקני העיר בשגרה, ולחברם לארבעת מוסדות השלטון שהתורה כבר פירטה לנו.

⁷ הרב שמואל פוירשטיין, "פרשת עגלה ערופה - באור עקרונות תאוריית ההתנסות בלמידה מתוכנת", בתוך: 'תלפיות' כרך יב.

ע"פ פירוש רש"י, תפקיד הזקנים הוא לדאוג לרווחת תושבי העיר ועוברי האורח. במקרה דנן הם מצהירים שהם דאגו לעובר האורח למזון וליווי. ע"פ הסבר הרמב"ם סמכותם של זקני העיר מתרחבת לתפקיד ביצועי של אכיפת החוק, חקירה ותפיסת הפושע, ואולי אף לרשות מוניציפאלית שאחראית על הדרכים והביטחון. הרמב"ן מרחיב אף יותר את תפקיד הזקנים, ונותן להם תפקיד רוחני: תפקידם לדאוג לכפרה על חטאים, שאיננו יודעים מי אחראי עליהם. ע"פ הסבר 'ספר החינוך', הרב לופיאן והרב פוירשטיין, תפקיד הזקנים הוא תפקיד חינוכי. כידוע לנו חינוך יכול לחבוק את כל תחומי החיים. ע"פ הסברים אלו, ברור מדוע פרשייה זו חותמת את הפרשה שעוסקת במוסדות השלטון ואחריותם.

לעני"ד, ניתן לשייך ארבע פרשנויות אלו, להשקפתם ועבודתם של האומרים אותם: רש"י הנהיג את קהילתו באשכנז, אולם מכיוון שהיהודים ומנהיגיהם לא החזיקו בתפקידים שלטוניים, עיקר עבודתו של המנהיג הייתה כלפי הקהילה ואורחיה פנימה. כך גם פירש רש"י את תפקיד הזקנים. הרמב"ם עסק בהלכות ובהשקפה של הנהגת עם (לדוגמא: הוא אחד הפוסקים היחידים שעסק ב"הלכות מלכים") בתור שכזה, הוא הוסיף את זקני העיר למערכת שלטון החוק של העם.

הרמב"ן ששילב בפירושו ובאישיותו הלכה, פשט, דרש וסוד, מצא להלכות אלו ולפשט הכתובים מניע רוחני שאופף את כל הפרשה, והוא גם מטיל תפקיד רוחני זה על מנהיגי העיר.

בעל ספר החינוך, ששמו מעיד עליו שעיקר מגמתו היא חינוכית,⁸ וכן הרב אליהו לופיאן משגיח בישיבה ואיש תנועת המוסר, וכן איש החינוך הרב שמואל פוירשטיין, כולם רואים בחינוך ומוסר מטרה עליונה, אשר על כן הם מטילים על זקני העיר תפקיד חינוכי זה. עיון נוסף ומעניין ניתן ללמוד מהבדלי השיטות בין התלמוד הירושלמי לתלמוד הבבלי, כפי שהבאנו אותם לעיל. ייתכן שאמוראי ארץ ישראל חיו בתודעה של עם היושב בארצו ועל כן, חלקו על אמוראי בבל, בהבינם את המציאות של האחריות על 'שלטון החוק' והסדר הציבורי, ולא רק על הפרטים בקהילה.

⁸ כמו כן, נראה שזוהי מגמתו בחיבור 'ספר החינוך' כפי שהוא מעיד בהקדמתו לספר: "על כן ראיתי טוב אני הדל באלפי, תלמיד התלמידים שבזמני, איש יהודי מבית לוי ברצלוני, לכתוב המצוות על דרך הסדרים וכסדר שנכתבו בתורה זו אחר זו, לעורר לב הנער בני והילדים חבריו בכל שבוע ושבוע, אחר שילמדו אותו הסדר, בחשבון המצוות, ולהרגיל אותם בהן ולהתפיס מחשבתם במחשבת טהרה וחשבון של עיקר, טרם שיכניסו בלבם חשבונות של שחוק ושל מה לך ומה בכך, וגם כי יזקינו לא יסורו ממנו". וכן הוא כותב בסיום ספר ויקרא: "והנני עודני בא להזכירך במה שהתנצלתי הרבה פעמים על השרשים אשר מלאני לבי לכתוב במצוות, שאין הכוונה רק (=אלא. ב.ד.) לחנך הנערים ולתת אל לבם כי יש במצוות תועלות רבות גלויות לכל אדם, כאשר יוכלון הבין בילדותם, ועל כן קראתי שם הספר חנוך, ועומק חכמתן ורוב תועלתם, אם יזכו וישגו בס בימי זקנתם. הלא ידעת כי יש פרי נמצא אשר בו כמה תרופות בסגולה וגם טוב לאכלה, ואיש חכם יודע לספר בשבחי תרופותיו, ואשר לא ידע בכל אלה יאמר שהוא טוב לאוכליו. גם אני אספר המושג אלי במעלות המצוות באזני בני (וחבירי) [וחבריו] יאכלו פרי מגדי, ישבעו תבואתי שאספתי אחרי הקוצרים בשדה רבותי ודשתי במדושתיי".